

ОСОБИСТІСНИЙ ПРОСТІР СУБ'ЄКТА ПРИЙНЯТТЯ: СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

Г.О. Горбань,

кандидат психологічних наук,
доцент кафедри практичної психології
Класичного приватного університету

У статті проведено аналіз особистісного простору суб'єкта, який ухвалює рішення. Визначено основні характеристики особистісного простору, розкрито особливості цього простору стосовно суб'єкта, який ухвалює рішення. Показано значення цього простору в процедурі прийняття рішення.

Ключові слова: процес прийняття рішення, суб'єкт, середовище, психологічний простір, особистісний простір.

В статті представлено аналіз особистісного простору суб'єкта, який ухвалює рішення. Визначено основні характеристики особистісного простору, розкрито особливості цього простору стосовно суб'єкта, який ухвалює рішення. Показано значення цього простору в процедурі прийняття рішення.

Ключевые слова: процесс принятия решения, субъект, среда, психологическое пространство, личностное пространство.

Управлінська діяльність завжди пов'язана зі складними системами, що залежать від чинників, які зумовлені наявністю в них людини. А це вимагає таких керуючих впливів, які відповідали б внутрішнім тенденціям суб'єктивного розвитку, досягненню внутрішньої гармонії людини, гармонії особистості із внутрішнім світом, суспільством і зовнішнім середовищем, тобто управлінська діяльність має бути екологізованою стосовно всіх вимірів системи: від суб'єктивного світу особистості до всієї системи навколишнього середовища.

Управлінське рішення може бути розкрито через два системно пов'язаних змісти: з одного боку, виробничо-економічний, а з іншого – соціально-психологічний. Тому оцінка ефективності й оптимальності ухваленого рішення має включати виробничі показники і, більшою мірою соціально-психологічні ефекти (поведінка виконавців, їх активність, ініціативність, задоволеність тощо). Слід також зазначити, що соціально-психологічні результати прийнятого рішення зазвичай є відстроченими в часі, але на загальну результативність управлінських дій впливають не менше. Відтак, аналіз соціально-психологічної ситуації є вкрай необхідним як на етапі розробки й проектування рішення, так і за результатами його реалізації.

Соціально-психологічна складова процесу прийняття управлінського рішення, на нашу думку, має враховувати:

- найважливіші соціальні показники, які мають інтегральне значення для життєдіяльності організації, а також відображають власне сприйняття її суб'єктами себе як благополучних;
- рівень однозначності сприйняття рішення всіма суб'єктами з відчуттям єдності руху до мети;
- швидкість змін соціальних ситуацій під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів, які на сьогодні характеризуються високим рівнем динамічності;
- особливості відстеження реалізації рішення на рівні виконавців;
- вплив наслідків рішення на рух і розвиток соціальної системи тощо.

Специфічний соціально-психологічний контекст управлінської діяльності виявляється саме під час ухвалення управлінських рішень. Це пов'язано з тим, що будь-яке управлінське рішення стосується певних рівнів, способів і систем соціальної міжсуб'єктної взаємодії. У ній завжди наявні певні емоційно-вольові прояви, особистісні змінні, суб'єктні позиції й ціннісно-нормативні настанови, які узгоджуються або протиставляються системі цінностей і норм певної організації. Немає управлінських рішень, які б мали лише економічні, політичні або організаційні наслідки. Вони завжди пов'язані з певним позитивним або негативним соціально-психологічним ефектом, який виявляється через ставлення виконавців, задіяння ціннісно-нормативної сфери особистості, зумовленість подальшої поведінки людини впливами, що здійснюються через рішення.

Аналіз і технологізація процесу прийняття рішення неможливі без розуміння, вивчення й урахування соціально-психологічного аспекту, а також пов'язаних із цим психологічних проблем (цілісність свідомості, сформованість ідентичності, вольова регуляція, саморегуляція тощо). Соціально-психологічний контекст процесу прийняття рішення порушує питання про визначення такої системи координат, яка б мала виокремити сучасний рівень наукових соціально-психологічних і психологічних уявлень від популярних сьогодні радикально-інноваційних або вульгарно-еклектичних, котрі активно застосовуються в біляпсихологічних колах. Популярність навколонаукових поглядів зумовлена, на нашу думку: по-перше, розрізненістю й несистемністю уявлень про певні психологічні механізми; по-друге, активним використанням в управлінні популістських рішень і лозунгів; по-третє, відсутністю устремлення щодо реальної оцінки ситуації, але бажанням будоражити суспільну думку; по-четверте, дезорієнтованістю в психологічному знанні, яке поширюється через популістську літературу псевдонаукового змісту.

Ефективна технологізація процесу прийняття рішення, відтак, здійснюється лише за умов усвідомленого відстеження соціально-психологічного контексту цього процесу, який завжди ширший ніж лише технологія та є визначальним щодо ефективності досягнення результату. Постає питання необхідності аналізу процесу прийняття рішення як специфічного соціально-психологічного феномену. До основних моментів такого аналізу слід віднести: багаторівневість особистісного простору суб'єкта прийняття рішення; специфічний вияв відповідальності під час ухвалення рішення; неоднозначність наслідків реалізації рішення.

Метою статті є аналіз особистісного простору суб'єкта, який ухвалює рішення.

У сучасній психології існує певне різноманіття планів щодо дослідження особистості у всьому спектрі її життєдіяльності. Тут зазвичай застосовують такі поняття, як «середовище», «простір», «сфери» (психологічні, соціальні, інформаційні тощо). Середовище найчастіше досліджують як умову життєдіяльності людини. Ми спираємось на аналіз сучасних підходів до визначення середовища, який здійснює Ю.М. Швалб [12]. Він визначає середовище як «систему умов існування, які усвідомлюються й безпосередньо впливають на способи життєдіяльності людини» [12, с. 214].

Вважається, що поняття життєвого простору ввів у психологію К. Левін [6] для того, щоб показати, що істинним місцем існування особи є не фізична реальність і не соціальне середовище, а лише ті їх фрагменти, які відображені у свідомості людини й на яких ґрунтується її поведінка. У зв'язку з цим він запропонував розглядати людину і її середовище як одну констеляцію взаємозалежних чинників, а сукупність цих чинників дістала назву життєвого простору. Виділяють такі виміри психологічного простору [9]: простір фізичного тіла, простір території, простір особистих речей, простір часового режиму (звичок), простір соціальних зв'язків, простір смаків і цінностей.

За визначенням Ю.М. Швалба, простір – це «місце докладання зусиль людини, які спрямовані на усвідомлену й цільову зміну умов власного існування» [12, с. 217]. Така зміна зумовлюється індивідуальною психологічною організацією людини, що є підґрунтям становлення її як особистості, котра спочатку формується в певному просторі контактів і дій. Вони визначають індивідуальний досвід особистості через систему зовнішніх соціофізичних і міжсуб'єктних значущих зв'язків, які забезпечують процес внутрішнього психічного регулювання психологічної організації в роботі системи. Тобто це є інтеріоризоване існування значущих зовнішніх зв'язків суб'єкта (як предметних, так і соціальних), які формуються загальним його досвідом. З часом це інтеріоризоване існування починає визначати характер й екстеріоризованих форм стосунків цього суб'єкта із зовнішнім оточенням й із самим собою [4].

Отже, якщо поняття середовища охоплює усвідомлення досить широкого класу явищ життєдіяльності людини (фізична структура, зовнішні просторові межі життєдіяльності, специфіка організації соціальної взаємодії тощо), то особистісний простір розуміється нами як форма усвідомленого й цільового сприйняття суб'єктом власної активності через систему норм, цінностей, образів і соціальних дій, які інтеріоризовані власним досвідом й екстеріоризовані через міжсуб'єктну взаємодію особистості із зовнішнім середовищем. Особистісний простір суб'єкта, відтак, є такою системою, що інтегрує певні зовнішні впливи у свідому цілеспрямовану життєдіяльність цього суб'єкта.

Аналіз багаторівневості особистісного простору суб'єкта, який ухвалює рішення, ґрунтується на особливостях цього простору, які зумовлені специфікою суб'єктної взаємодії. Характеристиками, що істотно впливають на зміст, структуру й саме існування особистісного

простору, є передусім такі: усвідомлення особистістю цього простору в цілому, а також ставлення до свого місця, ролі та функцій у ньому й до окремих його елементів.

Однією з найзмістовніших одиниць виміру особистісного простору, на думку ряду авторів [1; 2; 5 – 8; 11; 12], є взаємини з іншими суб'єктами спільної діяльності, які утворюють динамічну систему стосунків і сприяють усвідомленню особистістю себе в цій взаємодії. Відтак, простір утворює суб'єктивно значущий фрагмент буття й визначає актуальні напрями та стратегію діяльності особистості, тому особистісний простір суб'єкта, який приймає рішення, нами розуміється як усвідомлена система значущих стосунків із різними суб'єктами та явищами соціальної системи, котрі перебувають у специфічних зв'язках між собою й виконують свої функції або ролі відповідно до певних норм, правил, стандартів, еталонів і закономірностей.

Основні соціально-психологічні характеристики особистісного простору суб'єкта, який приймає рішення, можна поділити на змістові характеристики й формально-динамічні. Так, до змістових характеристик простору суб'єкта відносять:

- 1) тип елементів (люди, об'єкти, явища, сфери життєдіяльності тощо);
- 2) основні вияви (сенси, цінності, функції, ставлення до довіри, відповідальності тощо);
- 3) основні зв'язки й відношення між елементами;
- 4) закономірності, яким підпорядковується простір, тенденції його зміни.

Формально-динамічні характеристики соціально-психологічного простору суб'єкта становлять:

- 1) рівень сформованості, структурованості, реалістичності, стійкості, відкритості;
- 2) кількість активно діючих елементів;
- 3) однорідність, наявність підпросторів, бар'єрів тощо [3].

Особистість у власному просторі можна описати через її суб'єктне ставлення до цього простору (зміст очікувань, надій і побоювань тощо); до свого місця, ролі й функцій у ньому; до окремих його елементів. Причому специфіка ставлень зумовлюється рівнем усвідомлення й осмислення стосунків, які встановлюються в особистісному просторі; якістю позиції в просторі (стійкість, динамічність тощо); ієрархією окремих елементів, їх тотожністю, сумісністю, конфліктністю.

Аналіз особистісного простору суб'єкта, який приймає рішення, дає змогу нам визначити три рівні його активності щодо рішення, а саме: психологічний рівень; особистісний рівень, соціально-психологічний рівень. На кожному з них процеси прийняття рішень мають специфічний характер й утворюють певну ієрархію дій суб'єкта.

На психологічному рівні процеси прийняття рішення мають характер суб'єктивних дій і певної психологічної активності. На першому етапі здійснюються процеси розпізнавання невизначеності в контексті власної активності, далі йдеться про репрезентації у формі суб'єктивних уявлень про необхідність прийняття рішення, тобто самовизначення. Подальша активність зумовлена визначенням суб'єктом можливих альтернатив відповідно до зовнішніх чинників (середовище, вимоги тощо) й суб'єктивних уявлень про проблему з подальшим вибором із цих альтернатив, тобто здійсненням рішення як вольового акту прийняття відповідальності за наслідки. Етап реалізації прийнятого рішення передбачає складну й розгалужену активність щодо поставленої мети. На етапі контролю й аналізу результатів і наслідків прийнятого рішення реалізується рефлексивна активність суб'єкта та задіюється компенсаторна активність як результат активної взаємодії суб'єкта й середовища.

Під час аналізу активності суб'єкта, який приймає рішення, на психологічному рівні, на нашу думку, слід враховувати результати досліджень, проведених під керівництвом А.В. Брушлінського [1; 10]. Вони показали, що в ході реального мислення як безперервного, недиз'юнктивного процесу ситуації вибору практично не виникає, оскільки суб'єкт, який мислить, хоча б мінімальною мірою прогнозує той чи інший спосіб вирішення задачі, відтак, сам формує відповідну «альтернативу» (таку альтернативу, яка зумовлюється його власним прогнозом), а не отримує її заздалегідь у готовому вигляді. Тому вона виступає для нього як найбільш суттєва, найбільш значуща, а не рівнозначна відносно інших альтернатив.

На особистісному рівні вся активність суб'єкта підпорядковується системі власних норм, цінностей, готовності до власної відповідальності. Основою такої активності має бути розвинута й сформована особистісна ідентичність і рефлексивність, які є підґрунтям усвідомлення дій і їх наслідків. На кожному етапі весь процес прийняття управлінського рішення додатково регулюється системою групової діяльності й взаємодії. Тобто процес прийняття рішення є таким

соціально-психологічним феноменом, який репрезентує механізми регуляції групових процесів, що існують в організації. Особливістю цих процесів є той факт, що аналізу мають підлягати:

- система діяльності в цілому, яка подана у двох формах – зовнішній (певна дія й поведінка) і внутрішній (регуляція, усвідомлення, контроль дій);
- суб'єкт цієї діяльності як певна цілісна система і як окремі одиниці цієї системи, що активно беруть участь у розвитку власної діяльності.

Отже, аналіз процесу прийняття рішення як специфічного соціально-психологічного феномену має враховувати щонайменше три рівні особистісного простору суб'єкта, який приймає рішення: власний психологічний (суб'єктивний) рівень, особистісний (ціннісно-нормуючий) рівень; груповий (соціально-психологічний) рівень. На психологічному рівні виникає певна суб'єктивна дія, що зумовлюється потребою розв'язання невизначеності в процесі здійснення професійної діяльності. Така психологічна активність може бути реалізована лише за умов врахування особистісних норм і цінностей, а також здатності взяти відповідальність за цю дію, тобто здатності до особистісної рефлексії та власної ідентичності. Управлінське рішення забезпечує спрямування діяльності конкретних суб'єктів на досягнення мети, відтак, воно має відповідати й груповим нормам і цінностям, у яких презентована специфіка взаємодії та ефективність реалізації діяльності (рис. 1).

Рис. 1. Модель особистісного простору суб'єкта прийняття рішення

Отже, така багаторівневість особистісного простору суб'єкта, який приймає рішення, вимагає вивчення впливів кожного рівня на процес прийняття рішення. Причому коли суб'єкт, який приймає рішення, є груповим суб'єктом управління, то на психологічному рівні виникає потреба визначати особливості інтегрованості всіх членів групи як цілісного суб'єкта управління, що має власні психологічні характеристики. При цьому такі характеристики не є простою сумациєю характеристик членів цієї групи або якимось середньостатистичним показником. Прояв суб'єкта, який приймає рішення, визначається специфічними характеристиками групової свідомості, особливостями мотиваційно-вольової спрямованості, цілісним уявленням ситуації невизначеності, потребою у власних суб'єктивних діях, які співвідносяться з колективними діями з прийняття рішення. За умов, коли суб'єкт, який приймає рішення, є одноосібним суб'єктом управлінської дії, аналізу підлягають його мотиваційно-вольові процеси, які визначають спрямованість активності з розв'язання ситуації невизначеності. Однак за будь-яких умов суб'єкт, який приймає рішення, повинен мати розвинуту суб'єктивну ідентичність і психологічну цілісність.

Отже, на особистісному рівні визначальним є усвідомлення суб'єктивних норм і цінностей, які зумовлюють специфіку і якість відповідальності за прийняте рішення. Усвідомлене задіяння власної особистісної позиції через світогляд, ціннісні орієнтації, соціальні установки зумовлює наповнення процесу прийняття рішення певними нормами соціальної активності, специфічними ціннісними чинниками. Ефективність прийняття рішення на цьому рівні зумовлюється здатністю до особистісної рефлексії, рефлексії власної діяльності, сформованістю особистісної ідентичності,

а за умов групового суб'єкта інтегрованістю в певну цілісність норм і цінностей усіх його учасників.

Навіть найвища ефективність діяльності на психологічному й особистісному рівнях під час прийняття рішення може бути знівельована на соціально-психологічному (груповому) рівні. Вирішальною на цьому рівні є відповідність ухваленого рішення діючим нормам і цінностям в організації. Це зумовлено тим, що реалізація всіх етапів процесу прийняття рішення торкається всіх суб'єктів діяльності, які в цьому процесі виявляють власні позиції й стани, розвиваються як особистості та як професіонали (у межах діяльності, що здійснюється). Однак певна індивідуальність кожного регулюється груповими процесами й груповими нормами, причому ці процеси можуть сприяти гармонізації групової діяльності, а можуть, навпаки, заважати, що певним чином буде впливати на ефективність реалізації прийнятого рішення.

Відтак, аналіз процесу прийняття управлінського рішення з позицій багаторівневості суб'єктивного простору має враховувати певні впливи, які можуть знижувати успішність реалізації процесу прийняття рішення, а саме: орієнтація тільки на економічний результат, недооцінка соціальних і соціально-психологічних наслідків; відсутність сформованої психологічної готовності виконавців до сприйняття рішення; відсутність цілісності процесу прийняття рішення; обмежений суб'єктивізм розробників рішення, що виявляється в орієнтації виключно на власний досвід, інтуїцію, натхнення, симпатії або антипатії до когось або чогось, прагненні до власної вигоди, до невиправданого ризику; недостатня інтегрованість у груповій взаємодії; неврахування внутрішньогрупових процесів в організації тощо.

Література

1. Брушлинский А.В. Субъект: мышление, учение, воображение / А.В. Брушлинский. – М.: Модэк 1996. – 392 с.
2. Духновский С.В. Субъективная оценка межличностных отношений / С.В. Духновский. – СПб.: Речь, 2010 – 50 с.
3. Журавлев А.Л. Социально-психологическое пространство самоопределяющегося субъекта: понимание, характеристики, виды / А.Л. Журавлев, А.Б. Купрейченко // Вестник практической психологии образования. – 2007. – № 2 (11). – С. 7–13.
4. Ковалев Г.А. Психическое развитие ребенка и жизненная среда / Г.А. Ковалев // Вопросы психологии. – 1993. – № 1. – С. 13–23.
5. Кроник А.А. Диагностика взаимопонимания в значимых отношениях / А.А. Кроник, Е.А. Хорошилова. // Вопросы психологии. – 1987. – № 1. – С. 128–137.
6. Левин К. Теория поля в социальных науках / К. Левин. – СПб.: Речь, 2000. – 368 с.
7. Ложкін Г.В. Психологічна дистанція як фактор організаційного клімату / Г.В. Ложкін, Н.Ю. Воляннюк. // Соціальна психологія. – 2003. – № 4 (6). – С. 36 – 42.
8. Нартова-Бочавер С.К. Понятие «психологическое пространство личности»: обоснование и прикладное значение / С.К. Нартова-Бочавер // Психологический журнал. – 2003. – Т.24 – № 6. – С. 27–36.
9. Нартова-Бочавер С.К. Человек суверенный: психологическое исследование субъекта в его бытии / С.К. Нартова-Бочавер. – СПб.: Питер, 2008. – 400 с.
10. Психологическая наука в России XX столетия: проблемы теории и истории / [Абульханова-Славская К.А., Анцыферова Л.И., Брушлинский А.В. и др.]. – М.: Институт психологии РАН, 1997 – 574 с.
11. Слободчиков В.И. Психология человека Введение в психологию субъективности / В.И. Слободчиков, Е.И. Исаев. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 383 с.
12. Швалб Ю.М. К определению понятий среды и пространства в жизни человека / Ю.М. Швалб // Екологічна психологія: хрестоматія / [за ред. Ю.М. Швалба]. – К: Сталкер, 2006. – С. 212–219.